

22. Краткий очерк древних братств и братство при Полтавском Кафедральном Успенском соборе // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1910. – № 36. – С. 2431-2437.
23. Державний архів Полтавської області, ф. 512, оп.1, спр.5, арк.20.
24. Высочайшее повеление // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть официальная. – 1911. – № 1. – С.1.
25. К назначению протоиерея о. Иустина Ольшевского епископом Прилуцким, vikarием Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1911. – № 2. – С.122-124.
26. Ольшевский И. Обличение штундизма (в библейских текстах). Миссионерские записки / И. Ольшевский // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1910. – № 30. – С. 2006-2009.
27. Распоряжения епархиального начальства // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть официальная. – 1911. – № 3. – С. 162-163.
28. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 707, оп. 229, спр. 150е, арк. 9, 11.
29. Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смути 1917-1922 рр.: Щоденник / О. О. Несвіцький. – Полтава, 1995. – 280 с.

Петренко И. Н. Фигура епископа Сильвестра (Иустина Ольшевского) в развитии церковно-образовательного дела Полтавской епархии в конце XIX – в начале XX в.

В статье исследуется педагогическая, научная и общественная деятельность наблюдателя церковных школ Полтавской епархии И. Л. Ольшевского, который проявил себя как учитель, законоучитель и руководитель церковноприходской школы, ученый-богослов, миссионер, епархиальный наблюдатель. Разносторонняя деятельность И. Л. Ольшевского имела большое значение для организации церковно-школьной дела в Полтавской епархии. Его имя должно занять достойное место среди других талантливых педагогов края.

Ключевые слова: Иустин Ольшевский (епископ Сильвестр), церковь, церковноприходские школы, братства, миссионерская деятельность.

Penrenko I. M. Figure of bishop Silvestre (Iustin Olszewski) in development of church and educational business of the Poltava diocese at the end of XIX – in the beginnings of the XX century

Pedagogical, scientific and public work of the observer of church schools of the Poltava diocese of I.L. Olszewski who proved as the teacher, the religious teacher and the head of parish school, the scientist-theologian, the missionary, the diocesan observer are investigated in the article. I.L. Olszewski's versatile activity was of great importance for the organization church and school affairs in the Poltava diocese. His name has to take a worthy place among other talented teachers of edge.

Keywords: Iustin Olszewski (bishop Silvestre), church, parish schools, brotherhoods, missionary activity.

УДК 94(477)=(112.2)"188/192"

І. П. Задерейчук

ВНЕСОК НІМЦІВ У РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ КРИМУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Статтю присвячено вивченню внеску німців у розвиток сільськогосподарського машинобудування. Вивчено причини та особливості поширення сільськогосподарської техніки на територію Криму. Доведено, що продукція, виготовлена на німецьких заводах Катеринославської та Північних повітах Таврійської губернії активно проникала на територію півострову у другій половині XIX ст. В основному сільськогосподарські машини поширювалися шляхом її купівлі місцевим населенням та земствами через створену мережу складів. Розкрито та проаналізовано процеси створення, розвитку та ліквідації приватних машинобудівних заводів у Криму.

Ключові слова: кримські німці, історія Криму, промисловість.

Українська та кримська влада на сучасному етапі свого розвитку держави опікується питанням розбудови економіки. Велика увага надається аграрному сектору. Здійснюються шляхи щодо пошуку сприятливих умов для модернізації сільськогосподарського машинобудування. У зв'язку з цими обставинами буде актуальним звернути увагу на накопичений досвід у минулі часи, зокрема у період кінця XIX – початку XX ст., коли швидкими темпами відбувався процес механізації праці, розбудови мережі машинобудівних заводів тощо.

Мета цієї статті полягає у вивченні особливостей розвитку сільськогосподарського машинобудування Криму у другій половині XIX – першій третині XX ст. на прикладі діяльності німецької етнічної групи. Для досягнення поставленої мети слід проаналізувати причини розбудови мережі фабрик на території півдня України та в Криму; вплив німецьких заводів на технічне оснащення господарств півострова; дослідити мережу діяльності німецьких підприємств у регіоні.

Проблеми розвитку німецького підприємництва на території Півдня України знайшли своє дослідження в працях Н. Венгер, О. Єрохіної, але особливості діяльності німці на території Криму залишилися поза увагою зазначених дослідників.

Друга половина XIX ст. характеризувалася активним розвитком промисловості. Намітилася тенденція стрімкої механізації праці, особливо в сільському господарстві степової України. У цілому в регіоні

відбувалася технічна революція, яка завершилася у 70–80-х рр. XIX ст. промисловим переворотом. Німці, які проживали в Криму, завжди виступали піонерами щодо залучення новітніх технологій у виробництво. Вони брали активну участь у забезпеченні промислового перевороту в Таврії. Звісно, що на таку роль впливав високий рівень освіченості, організованості, інтерес до збільшення прибутків за рахунок механізації праці. Також, у другій половині XIX – на початку XX ст. у світі спостерігався ріст потреби в зернових культурах. У результаті на Півдні України та Криму відбувається збільшення посівних площ і зменшення зайняття населенням тваринництвом. Така ситуація породжувала потребу в отриманні надійної сільськогосподарської техніки для посіву, обробітку, збирання та переробки вирощеної продукції.

Проте загально відомо, що російська економіка станом на другу половину XIX ст. була ще не в змозі наситити внутрішні ринки власною технічною продукцією. Насамперед, давалося взнаки недавнє позбавлення від феодалізму та його ганебного прояву кріпацтва, що стримувало промисловий переворот у Російській імперії (у результаті відсутність кадрів, новітніх розробок, розгалуженої мережі заводів тощо). За таких обставин, саме німці й насамперед меноніти, які не знали кріпацтва, доклали чималих зусиль на ниві створення потужних сільськогосподарських заводів на Півдні України. Вони ознайомили місцеве населення з новітніми технічними зразками виписаними з Німеччини та інших Європейських країн.

На території Таврії фабрики з виготовлення різної техніки для аграрного сектора стали динамічно розвиватися у другій половині XIX ст. Значну роль у цьому процесі відіграли меноніти. На початок XX ст. потужні машинобудівні центри концентрувалися на Хортиці та Молочній. Насамперед, це такі підприємства як: завод сільськогосподарського машинобудування «Леппа та Вальмана»; машинобудівний завод А.Я. Копа; Азово-Донський чавуноливарний механічний завод; підприємства Г.Г. Франца та П.П. Шредера, Я.Г. Нібура, А.Я. та В.Я. Класена, І.І. Крігера у Гальштадській та Гнаденфельдській волостях [1, с. 304–320]. Виготовлена на зазначених підприємствах техніка користувалася попитом серед німців та оточуючого населення Півдня України.

Слід зазначити, що культура використання новітніх технічних досягнень поширювалася німцями та менонітами разом з їхнім переселенням на територію Криму. Вони, використовуючи у своїх господарствах на півострові технічні новинки, самі виступали як реклама. Для прикладу, на хуторі Ф. Вібе при селищі Джага-Шейх-Елі під час сільськогосподарських робіт застосовувалася техніка, яка була вироблена на заводах «Клейнера» та «Копа» [2]. В іншому господарстві, що належало Д.Я. Діку при селищі Бурульча використовували машини виготовлені на підприємствах «Класена», «Флейтера» та «Ганна» [3]. У цілому стан забезпечення німецьких господарств різноманітною сільськогосподарською технікою, у порівнянні з іншими етнічними групами півострова, можна розглянути на прикладі Перекопського та Сімферопольського повітів. Саме на території Перекопського повіту знаходилася найбільша кількість земель, що перебували у власності або оброблялася представниками німецької етнічної групи. Для зручності виявлені дані, наприклад, станом на 1907 р. розміщено у таблиці [4, с. 271].

Табл. 1: Забезпечення господарств Перекопського повіту у 1907 р. сільськогосподарським інвентарем:

національність	Мертвий інвентар											
	букерів та скоропашки	плуги		сіялки			борони	катки для вкатування землі посевов	жатки	молотилки	пристрої для очищення зерна	катки молотильні
		однолемішні	Багато-лемішні	при букерах	розкидні	рядові						
татари	725	629	116	805	16	-	527	15	434	2	171	1187
росіяни	1627	1249	176	814	79	9	1938	117	1079	22	928	2284
німці	2738 49%	2087 48%	1010 74%	533 32%	596 82%	51 78%	3270 52%	226 54%	1446 44%	227 86%	1458 50%	3058 42%
естонці	173	133	19	143	3	3	235	42	122	2	146	299
чехи	183	150	21	65	27	2	206	17	130	11	143	309
інші	127	89	17	25	9	-	155	1	75	-	69	182
усього	5574	4337	1359	1660	730	65	6331	418	3286	264	2915	7320

У Сімферопольському повіті ситуація із технічним забезпеченням німецьких господарств була схожою з Перекопським повітом.

Табл. 2: Стан забезпечення господарств Сімферопольського повіту сільськогосподарською технікою на 1907 р. [5]

	Мертвий інвентар											
	Букерів та скоропашки	плуги		сіялки			борони	катки	жатки	молотилки	пристрої для очищення зерна	катки молотильні
		однолемішні	багатолемішні	при букерах	розкидні	рядові						
Всього у німців	863	827	157	892	106	94	19	42	474	82	453	3410
Всього за повітом	2210	4716	414	24938	246	134	21	97	1310	89	1101	4527

Звісно, наведені приклади покликані насамперед продемонструвати той факт, що на початку ХХ ст. відбувалася механізація праці. У порівнянні з кримськими татарами, росіянами та українцями саме німці Перекопського повіту були забезпечені найкраще сільськогосподарською технікою. За деякими її видами – молотилки, багатолемішні плуги, рядові та розкидні сіялки вони посідали домінуюче становище. Звісно, що більшість сільськогосподарських машин та знарядь у період до початку ХХ ст. було закуплено саме на заводах північної Таврії та Катеринославщині. Такий підхід до застосування техніки давався взнаки під час обробітку ґрунту та зібраного врожаю. Прискорювалися темпи переорювання землі, її засівання та проведення жнив, що сприяло зменшенню втрат. Крім того, подібне технічне забезпечення спонукало німців і менонітів до створення відповідних землеробських складів (стимулювання розвитку діючих фабрик у материковій частині України), відкриттю заводів безпосередньо на територію Криму з виготовлення та ремонту сільськогосподарської техніки.

Також, отримані врожаї, мобільні темпи обробітку ґрунту та інші прерогативи від залучення техніки ставало для місцевих жителів наочним прикладом культури сільського господарства. Після цього сусіди німців охоче запозичували досвід щодо механізації праці. Зокрема у виявлених джерелах існують свідчення стосовно надання жителями півострова переваги сільськогосподарським знаряддям і машинам виготовленим на німецьких підприємствах. Наприклад, господарі Зуйської волості Сімферопольського повіту, за наявності коштів, бажали придбати техніку виготовлену на німецьких заводах півдня України. Купували в них скоропашки, брички, а також залізні плуги незважаючи на те, що вони були дорожчими за татарські дерев'яні на 40-60 крб. [6, с. 22]. Виготовлена продукція користувалася в населення Криму попитом завдяки своїй надійності та функціональності.

Динамічний розвиток кримського сільського господарства на рубежі ХІХ–ХХ ст. спричинив поширення на півострові мережі спеціалізованих складів, на яких усі охочі могли придбати техніку. Серед піонерів у цій справі були й німці. Вони стали активними підприємцями, які збували власну продукцію, виготовлену в материкових повітах, або відігравали роль посередників. Як правило основна мета відкриття подібних пунктів продажу сільськогосподарської техніки полягала в розповсюдженні серед сільських господарів доступних для населення вдосконалених машин і знарядь. Для цього склад безпосередньо входив у зносини із заводами, які їх виробляли, щоб придбати техніку за готівку, або в кредит строком від 6 до 12 місяців [7, с. 78].

Серед найбільших землеробських складів, власниками яких згадуються німці на початку ХХ ст. були: у Феодосійському повіті у 1902 р. склад землеробських машин при селищі Кенегез Цюрихтальської волості власник І.Г. Рот [8], склад Г.Г. Ремпеля при селищі Акмонай згадується у 1912 р. та у Феодосії в 1915 р. діяло товариство «А. Вільмса та Ко» з продажу сільськогосподарських машин [9]; у Сімферопольському повіті в селищі Табулди Табулдинської волості у 1902 р. функціонував склад В.Ф. Бехтеля [8] та у 1913 р. в с. Карасан вказується в земських звітах наявність складу К.В. Бехтеля [10]. Звісно, перелічені приклади не є вичерпними. Географія наведених складів дозволяє зробити висновок, що вони розташовувалися в місцях компактного проживання німців і концентрації найбільших їхніх земельних наділів.

Вплив німців на стан технічного оснащення кримських господарств здійснювався не лише через реалізацію продукції зі складів, але й шляхом публікації оголошень у місцевій пресі, пам'ятних книгах, а також безпосереднього звернення до земських органів регіону з пропозицією придбання у них продукції виготовленої на власних заводах.

Наприклад, власник фабрики з виробництва землеробських машин у с. Хортиця Катеринославської губернії Абрагам Якович Коп на рубежі століть налагодив тривале співробітництво з Євпаторійською земською управою щодо збуту сільськогосподарської техніки через земський склад [11, арк. 19]. Іншим прикладом популяризації виготовленої продукції на німецьких заводах була реклама. Зокрема, у 1915 р. в додатках до «Пам'ятної книги Таврійської губернії на 1915» інформацію про свою продукцію розмістило

акціонерне товариство «Генриха Шредера», основні потужності якого знаходилися в Гальбштаді. Пропонували придбати стаціонарні та перевізні локомотиви. Завод землеробських машин «Акціонерного товариства І.В. Клейнер та Ко» у Великому Токмаці – сїялки, букери, машини для жнив. Завод землеробських машин братів Класен у Мелітополі пропонував жителям Криму та Таврійської губернії плуги, парові молотилки, сїялки тощо [12]. Поряд з щорічними довідниками інформація про продукцію південноукраїнських та іноземних підприємств постійно друкувалися на шпальтах німецьких газет, що масово виходили друком на початку ХХ ст. Насамперед, слід назвати такі періодичні видання як: «Der Fridenstimme», «Der Botschafter», «Der Landwirt», «Der Odessa Zeitung» та ін. У перелічених газетах, як правило, на рекламу сільськогосподарської техніки відводилось одна-дві сторінки. Така потужна рекламна діяльність дозволяла поширювати серед німців та менонітів технічні новинки.

Поряд зі складами сільськогосподарська техніка поширювалася й через торгових представників різних підприємств, які активно здійснювали рекламну діяльність серед жителів півострова. Зокрема, через таких торгових агентів німці здійснювали закупівлю плугів, сїялок, жаток, молотилок тощо. Саме такі приклади можна зустріти в джерелах початку ХХ ст. [13]. Звісно, з'ясувати масштаби діяльності таких представників досить складно, насамперед із-за відсутності на сьогоднішній день звітних матеріалів про їхню діяльність.

Якщо спочатку продукція німецьких заводів материкової України стабільно надходила до кримських господарств, то згодом затрати на транспортування, а в майбутньому на ремонт породили потребу в заснуванні заводів з виготовлення сільськогосподарської техніки безпосередньо на півострові. Німці, володіючи коштами, усвідомлювали реальні економічні вигоди від побудови в степовому Криму фабрик з виготовлення продукції для аграрного сектора. Крім того, на кінець 80-х рр. ХІХ ст. у регіоні вже сформувалися місця їхнього компактного проживання, завершився процес облаштування після другої хвилі переселення. Відбувався зріст попиту на надійну сільськогосподарську техніку. За таких обставин німці здійснювали пошук нових джерел отримання прибутків, що було актуальним в умовах зростання динаміки безземелля.

У таких історичних реаліях одне з перших підприємств з виготовлення сільськогосподарської техніки на території Криму заснували меноніти в 1894 р. поблизу залізничної станції Сарабуз. Ініціатором відкриття фабрики виступив І.Я. Лангеман. Створене підприємство отримало назву «Чавуноливарний та механічний завод землеробських машин та механізмів». Його основний капітал складав 150 тис. крб. [14].

Сама назва підприємства визначала його спеціалізацію – виготовлення різноманітної техніки для потреб сільського господарства Криму. Саме тому, на заводі в 1913 р. випускалася продукція наступного найменування: плуги однолемішні, букери трьох, чотирьох і п'ятилемішні з продольними сїялками, залізні борони «Зигзаг», жатки на кільцевому ході з кінним приводом або нафтовим двигуном. На підприємстві також було налагоджено виготовлення спеціальних моторів для викачування води з криниць [15].

Досліджуючи історію діяльності заводу, необхідно звернути увагу на кількість робітників. Адже саме їхня чисельність дозволяє прослідкувати масштаби діяльності підприємства. У перші роки діяльності підприємства неможливо оцінити кількість працівників. На сьогодні в джерелах не виявлено необхідної інформації. Проте, вже на початку ХХ ст. робота підприємства вже фіксувалася у спеціалізованих статистичних та довідкових збірниках. Згідно з виявленими даними на заводі в 1909 р. працювало 60 осіб, в 1910 р. – 55 осіб, 1914 р. – 75 осіб [1, с. 626.], в 1915 р. кількість зайнятих робітників збільшилася в декілька разів і складала 463 особи [16, арк. 47-48], станом на 1921 р. нараховувалося біля 300 робітників [17, арк. 183].

У червні 1913 р. в Сімферополі було створено чавуноливарний завод «Е.І. Тісена та Ко». Уже в 1915 р. до управління входили Я.І. Тісен, міщанка Л.І. Григор'єва та К.Н. І. Кара-Мурза [18]. Підприємство становило собою майстерні: механічну, чавуноливарну та мідноливарну, ковальню та підсобні приміщення. Все виробництво було обладнано необхідними станками та машинами: токарним, стругальним і болторізним, а також діяв котел для опалювання дроту та інші механізми. На час перших років радянської влади в Криму завод був одним з найбільших у Сімферопольському районі. Він входив до трійки лідерів за об'ємами виробництва. У перші роки радянської влади завод було здано в оренду. Робітники займалися ремонтом сільськогосподарських машин. У 1926 р. підприємство перейшло у власність держави [19, арк. 119-130].

Спеціалізація заводу Тісена в дорадянський період полягала у виготовленні цвяхів, різного дроту, ремонті та виробництві сільськогосподарської техніки. На заводі Тісена під час його ревізії новою владою в 1921 р. було виявлено, що на підприємстві працювало 90 осіб і в наявності 22 500 пудів цвяхів, 5250 пудів дроту, 200 одиниць механічного ремонту та 60 катків валькових нарізних [17, арк. 446].

Поряд із заводом, що належав Е.І. Тісену в Сімферополі діяв завод Фішера та Ко побудований в 1900 р. [20, арк. 49]. До своєї націоналізації в грудні 1921 р. він діяв за машинобудівним профілем і виготовлялися нафтові та керосинові двигуни [17, арк. 183]. У 1913 р. на заводі працювало 30 осіб [21, арк. 51 (зв.)]. З 1925–1928 рр. на ньому працювало в середньому біля 70 чоловік [20, арк. 49].

Машинобудівні заводи облаштовували німці не лише в Сімферопольському повіті, а й в інших регіонах півострова. Зокрема, незважаючи на близькість до підприємств Мелітопольського й Бердянського повітів, німці Перекопського повіту відкривали власні. Наприклад, на початку ХХ ст. у селищі Кулар-Кіпчак Джурчинської волості діяв механічний чавуноливарний завод Тітца та братів Енгель [13]. На підприємстві працювало біля 20 робітників. Їх робота була механізованою. Вони використовували один нафтовий двигун, три токарні станки, один фрезирувальний, п'ять бормашин, вісім тисків, три горни, два верстаки.

Поряд із створенням спеціалізованих заводів щодо виготовлення сільськогосподарських механізмів, на території Криму на передодні Першої світової війни намітилася тенденція заснування спеціалізованих підприємств, направлених на забезпечення потреб сільського господарства (тюкування соломи, підв'язування рослин тощо). У 1911 р. К.Д. Янцен, житель селища Спат Сімферопольського повіту, на

власній землі отримав дозвіл від Таврійського губернського правління для будівництва шпагатно-канатної фабрики. Фабрику планувалося обладнати паровим двигуном фірми «Вольфа» або «Ланца» в 50 кінських сил. Принагідно треба зазначити, що частину конденсації води планувалося направляти для опалення виробництва та житлових приміщень. Крім того, вся територія та приміщення мали електроосвітлення, яке забезпечувалося спеціально придбаною динамо-машиною потужністю в 6 кіловат та 110 вольт напруги струму [22, арк. 1-6]. У 1917 р. фабрика у звітах для оподаткування Сімферопольською земською управою було оцінено у 10 тис. крб. і мало назву «акціонерне товариство фабрика прядильно-ткацьких виробів» [23, арк. 154-157]. Уже в 1913 р. на підприємстві нараховувалося 43 робітники. Проте події 1915–1917 рр. призвели до занепаду виробництва, а з березня 1917 р. воно взагалі припинило свою діяльність [24, арк. 40].

Усього на передодні Першої світової війни на території Криму діяло лише 9 підприємств чавунноливарного профілю. З них одне в Сімферополі та два в Сімферопольському повіті, чотири в Перекопському та по одному у Феодосії та Євпаторії. Саме потужні виробництва знаходилися в Сімферопольському повіті. На двох підприємствах працювало 155 осіб з річним виготовленням продукції в 1914 р. на суму в 400 тис. крб., тоді як у Перекопському повіті на чотирьох заводах працювало 128 робітників і сума виробництва склала лише 117 263 крб. [12]. У число 9 заводів увійшло як мінімум чотири, власниками яких були представники німецької етнічної групи.

Отже, німці залишили помітний слід у технічному оснащенні сільськогосподарської промисловості Півдня України та Криму. Динамічний процес аграрного розвитку півострова на рубежі століть сприяв технічному переоснащенню галузі. Кримські німці виявилися одними з перших хто це збагнув. Як результат їхні господарства на початку XX ст. були найкращим чином забезпечення різноманітною технікою. Саме ріст механізації парці вплинув на безпосереднє заснування заводів на території Криму. На жаль, стрімкий розвиток німецьких підприємств, який спостерігався на початку XX ст. був призупинений у бурхливі роки Першої світової війни. Громадянська війна та встановлення радянської влади поставили остаточну крапку в їхній діяльності. Адже більшість підприємств були знищені під час військових операцій, а ті, що залишилися, влада націоналізувала у 20-ті рр. XX ст.

Джерела та література

1. Венгер Н.В. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789–1920) : монография / Н.В. Венгер. – Днепропетровск, 2009. – 696 с.
2. ДААРК, ф. 71, оп.1. спр. 2561.
3. ДААРК, ф. 71, оп.1. спр. 2600.
4. Сборник по основной статистике. Подворная перепись. Перекопский уезд. – Симферополь : Тип. ТГЗ, 1907. – Вып.1. – 283 с.
5. Сборник по основной статистике. Подворная перепись. Симферопольский уезд. – Симферополь : Тип. ТГЗ, 1907. – Вып.1. – 875 с.
6. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Статистические таблицы о хозяйственном положении селений Симферопольского уезда. – Симферополь, 1887. – 642 с.
7. Бойко В. Землеробські знаряддя та машини в господарствах Таврійської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / В. Бойко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип.: XXXI. – С. 75–79.
8. Вся Россия. Адрес-календарь Российской империи: справочная книга по торговле и промышленности на 1902 год. – СПб. : Тип. А.С. Суворина, 1903. – 2154 с.
9. Сборник сведений о действующих в России Торговых Домах. – Пг. : «Электротпечатная» Я. Кровицкаго, 1915. – 832 с.
10. ДААРК, ф. 61, оп. 1., спр. 300.
11. ДААРК, ф. 528, оп.2., спр. 85.
12. Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год. – Симферополь : Таврическая губернская типография, 1915. – 307 с.
13. ДААРК, ф. 529, оп.1., спр. 4.
14. Фабрично-заводские предприятия Российской империи / Сост. Л.К. Езиоранский. – СПб.: Торговый дом А. Сорока, 1909. – 1451 с.
15. Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год. – Симферополь : Таврическая губернская типография, 1915. – 357 с.
16. ДААРК, ф. 34, оп.1., спр. 107.
17. ДААРК, ф. Р-1932, оп.1., спр. 12.
18. Сборник сведений о действующих в России Торговых Домах. – Пг.: «Электротпечатная» Я. Кровицкаго, 1916. – 952 с.
19. ДААРК, ф. Р-638, оп.1., спр. 1.
20. ДААРК, ф. Р-219, оп.1., спр. 330.
21. ДААРК, ф. 26. оп. 3., спр. 813.
22. ДААРК, ф. 27 оп. 13., спр. 4317.
23. ДААРК, ф. Р-2433, оп. 1., спр. 5.
24. ДААРК, ф. 507. оп.1., спр. 4.

Задерейчук И. А. Вклад немцев в развитие сельскохозяйственного машиностроения во второй половине XIX – в начале XX в.

Статья посвящена изучению вклада немцев в развитие сельскохозяйственного машиностроения. Изучено причины и особенности распространения сельскохозяйственной техники на территории Крыма. Доказано, что продукция, изготовленная на немецких заводах Екатеринославской и северных уездов Таврической губернии активно проникли на территорию полуострова во второй половине XIX в. В основном сельскохозяйственные машины распространялись путем ее закупки местным населением и земствами через соответствующие склады. Раскрыто и проанализировано процессы создания, развития и ликвидации частных машиностроительных заводов в Крыму.

Ключевые слова: крымские немцы, история Крыма, промышленность.

Zadereichuk I. P. Germans contribution into development of agricultural machinery construction in the second part of 19-th - beginning of 20-th centuries.

The article is devoted to study of Germans contribution into development of machinery construction. The reasons and peculiarities of agricultural technique spreading on the territory of Crimea are researched. It was proved that products made on german plants of Yekaterinoslav and north districts of Tavrichesk province actively penetrated on the territory of the peninsular in the second part of 19-th century. As a rule agricultural machines were spread by a way of their purchasing by local population and zemstvos through corresponding storages. The processes of creation, development and liquidation of private machine-building plants in Crimea were revealed and analyzed here.

Keywords: Crimean Germans, history of Crimea, industry.

УДК: 94(477.7)(=112.2)"18/19"

О. В. Замуруйцев

РОЗВИТОК ЗЕМЛЕРОБСТВА В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПОСЕЛЕННЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті аналізуються проблеми розвитку землеробства в німців і менонітів, які проживали в південному регіоні сучасної України в середині ХІХ – на початку ХХ століття, зокрема в Катеринославській і Таврійській губерніях. Автор, спираючись на конкретні приклади, робить спробу окреслити основні риси й напрями розвитку цього процесу та з'ясувати загальні причини, що зумовили його. Важливість обраної тематики визначається винятковою роллю й економічним значенням землеробства в сільському господарстві всього Півдня України того часу.

Ключові слова: агротехніка; зернові культури; технічні культури; сільськогосподарські знаряддя праці; регіональний ринок; товарне виробництво; екстенсивний розвиток.

Дослідження історії німців і менонітів, що проживали на Півдні України, залишається актуальним і сьогодні. На часі з'ясування їх ролі та місця в загальному економічному розвитку цього регіону тогочасної Російської імперії в пореформену добу. Насамперед, це стосується сільського господарства й такої важливої галузі в його структурі, як землеробство, якому в той час належала провідна роль.

На наше переконання, ця тематика недостатньо висвітлена на сторінках нинішніх наукових видань. Їй присвячено дослідження переважно дореволюційних фахівців (К. А. Вернер, В. Є. Постников, С. Харизоменов та ін.) [1; 2]. Серед сучасних вітчизняних науковців лише М. В. Белікова та Т. К. Захарченко [3; 4] частково розглядають це питання у своїх працях.

Мета статті полягає в з'ясуванні основних напрямів розвитку землеробства в німецьких і менонітських господарствах південного регіону України того часу.

У середині ХІХ – на початку ХХ ст. сільськогосподарське виробництво становило основу економічного життя німецькомовних колоній Півдня України. Найважливішою галуззю його було землеробство, проте до середини ХІХ століття воно не мало провідного значення. Основна частина вирощуваного зерна використовувалася для внутрішніх потреб. У той час більшу частину прибутків господарства отримували від скотарства, насамперед, від розведення тонкорунних овець. Вовна тривалий час користувалася значним попитом на ринку Півдня. Це неодноразово підкреслювали дореволюційні дослідники, зокрема А. Скальковський [5, с. 42]. Відповідною була й внутрішня структура земель. Більшість із них призначалася для випасу худоби. Ситуація починає змінюватися на початку 60-х рр. ХІХ століття, коли під впливом нових економічних чинників німці й меноніти розпочали перебудову своїх господарств. Із цього часу, в умовах нового економічного розвитку країни, поступово зростає значення виробництва хліба, який стає одним із найважливіших предметів експорту. Цьому сприяло будівництво залізничних шляхів, що з'єднали центральний район Росії з її портами на Чорному й Азовському морях. Саме через них йшла основна частина російського хлібного експорту. Зростання товарності хліба супроводжувалося падінням цін на продукти скотарства, насамперед, на вовну. Зміна ринкової кон'юнктури спонукала колоністів пристосовуватися до нових умов загальноросійського ринку, поступово переорієнтовуючи свої господарства виключно на товарне виробництво зернових культур. Цей процес так чи інакше вплинув на розвиток сільського господарства всього Півдня України, і німці та меноніти не стали винятком.

Товарне виробництво зерна безпосередньо залежало від економічної потужності самих сільських господарств. Чим більшими вони були, тим мали більше можливостей для виробництва хліба та іншої сільськогосподарської продукції на продаж. У малих господарств ці можливості були значно обмеженими, оскільки більша частина хліба йшла не на ринок, а на задоволення внутрішніх потреб. Тому колоністи, у яких були значно більші земельні наділи, ніж у представників інших груп населення Півдня України, змогли набагато краще адаптуватися до нових економічних умов. Пристосування до нової кон'юнктури ринку зумовило зміни у внутрішній структурі колоністських господарств. Їх характерною рисою стало збільшення загальної площі орної землі за рахунок площ, які використовувалися раніше для розвитку скотарства. Цей процес був поступовим і в деяких місцях мав певні регіональні особливості. Так, у німців Бахмутського повіту Катеринославської губернії вівчарство залишалося провідною галуззю аж до середини 80-х рр. ХІХ ст., тоді як у багатьох регіонах воно зійшло нанівець значно раніше [6, с. 72].